

Een burgerforum voor iedereen

Groepsgesprekken met mensen
met een praktische opleiding
over het nationaal burgerforum
Klimaat en Energie

0

---

public
mediation

Wouter Mensink, Tessa Kooi, Amber Bosse, Marc Rijnveld – 17 april 2023

Samenvatting en aanbevelingen	2
1. Vraagstelling	3
2. Eerder onderzoek	3
2.1 Obstakels om deel te nemen aan burgerfora	4
2.2 Obstakels in gesprekken over klimaatbeleid	5
3. Aanpak	6
3.1 Twee focusgroepen	6
3.2 Vier thema's	7
3.3 Ideeën voor aanvullend onderzoek	7
4. Bevindingen	8
4.1 Associatief en persoonlijk	8
4.2 Klimaatbeleid te complex als gespreksonderwerp	8
4.3 Voornaamste motivatie voor deelname: verschil willen maken	9
4.4 Ontwerpcriteria: kleinschalig, gebied gebonden, divers, vertrouwenwekkend en transparant	10
4.5 Vraag Nederlanders om mee te denken over oplossingen	11
5. Conclusies, aanbevelingen en slotbeschouwing	11
6. Literatuur	13
Bijlage: samenstelling focusgroepen	15

Samenvatting en aanbevelingen

Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) werkt samen met het ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) aan de voorbereiding van een nationaal Burgerforum Klimaat en Energie. De ministeries willen een beter beeld krijgen van welke onderwerpen burgers meer aanspreken en waarom. De wens is daarbij om hierin met name de vertegenwoordiging van praktisch geschoolden, ongeschoolden en laaggeletterden verbeteren. Dit onderzoek richt zich op mensen met een praktische opleiding; voor laaggeletterden raden we vervolgonderzoek aan. Het gaat na of de vraag die aan het burgerforum wordt voorgelegd zo kan worden gesteld dat deze groepen eerder geneigd zijn deel te nemen.

Eerder onderzoek wijst op obstakels voor deelname aan deliberatieve participatie, zoals burgerfora. Ook laat het zien dat er factoren zijn die specifiek een gesprek over klimaatbeleid zouden kunnen bemoeilijken. Dit soort 'hobbels' zijn in principe generiek, maar zouden sterker gelden voor de groepen die in dit onderzoek centraal staan. Dat gaat bijvoorbeeld om politiek zelfvertrouwen, een mogelijke voorkeur voor andere, niet-deliberatieve vormen van betrokkenheid en beperkte belastbaarheid van aspirant-deelnemers. Specifiek voor het thema klimaatbeleid laat onderzoek zien dat mensen met een praktische opleiding klimaatverandering minder vaak als probleem noemen, minder bereid zijn om zelf in actie te komen en het overheidsbeleid minder steunen. Tegelijkertijd hebben klimaatmaatregelen relatief veel impact op hun dagelijks leven, bijvoorbeeld vanwege hoge kosten en relatief beperkte hulpbronnen. Dergelijke factoren bemoeilijken een gesprek over dit soort thema's.

We organiseerden twee focusgroepen met deelnemers uit de genoemde groepen. Over de vraag welke vraagstelling het beste aansluit bij hun belevingswereld, concluderen we het volgende:

- We merkten geen duidelijke voorkeur merken voor specifieke thema's binnen het klimaatbeleid (bijv. energieopwekking of minder vlees eten).
- De voor te leggen vraag zou moeten gaan over thema's die hen dagelijks bezighouden, en waarover ze zich zorgen maken: bijvoorbeeld de betaalbaarheid van verduurzamingsmaatregelen en dus de ongelijke verdeling van kosten en baten.
- Een andere vraag die spontaan naar boven kwam is hoeveel verantwoordelijkheid Nederland op zich moet nemen in de internationale aanpak van klimaatproblemen.
- Wat de aanpak van het klimaatvraagstuk in Nederland betreft stellen mensen voor om de vraag zo te formuleren dat die het praktisch-oplossende vermogen van Nederlanders aanboort.

Daarnaast hebben we op basis van deze gesprekken de volgende aanbevelingen voor de organisatie van een burgerforum:

- Ga niet uitsluitend uit van zakelijk ingestelde deelnemers en 'vergadertijgers'. Mik niet op een strakke agenda en efficiënte discussie. Laat ruimte voor vrije associatie en persoonlijk interactie.
- Bepaal welk probleem centraal staat, en voer het gesprek over oplossingen daarvoor. Is dat het klimaatmaatprobleem, of problemen en zorgen die voortkomen uit de uitvoering van het klimaatbeleid?
- Zorg voor toegankelijke, eenvoudige informatie over klimaatbeleid. Maak duidelijk wat het verschil is tussen klimaat en milieu. Denk bovendien na over *framing*, bijvoorbeeld van termen als klimaatbeleid en aanverwante termen (bijv. energiebeleid).
- Laat aan de hand van eerdere, veelal lokale burgerfora zien wat er is gedaan met de uitkomsten en denk na over manieren om dat ook op landelijk niveau impact te genereren.
- Denk goed na over 'ontwerpcriteria' voor burgerfora: probeer het zelfvertrouwen van deelnemers te versterken; overweeg om kleinschalige deelname, 'dicht bij huis' mogelijk te maken; zet waar mogelijk ervaringsdeskundigen in; zorg dat een groepsfoto van de organisatoren voor zoveel mogelijk mensen herkenbaar is.

1. Vraagstelling

Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) werkt samen met het ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) aan de voorbereiding van een nationaal Burgerforum Klimaat en Energie. De ministeries willen een beter beeld krijgen van welke onderwerpen burgers meer aanspreken voor een burgerforum en waarom. De constatering daarbij is dat praktisch geschoolden, ongeschoolden en laaggeletterden bij dit soort deliberatieve participatiemethoden vaak ondervertegenwoordigd zijn, en wil zich inzetten om die situatie te verbeteren. Dit is belangwekkend: er zijn in Nederland 3,7 miljoen mensen die alleen basisonderwijs, Vmbo, havo-, vwo-onderbouw of mbo1 hebben afgerond (CBS Statline). Behalve dat het om een significante groep Nederlanders gaat, blijkt dat de opleiding die mensen hebben gevolgd ook een goede voorspeller is voor andere sociaal-culturele verschillen tussen bevolkingsgroepen (zie bijv. Bovens et al. 2014). Door na te streven dat de groepen die meedenken over beleid – bijvoorbeeld in een burgerforum – representatief zijn naar de genoten opleiding, is de kans groter dat de samenstelling ook in bredere zin representatiever wordt. Daarbij tekenen we overigens wel aan dat representativiteit iets anders is dan inclusiviteit. Om burgerfora meer inclusief te maken, zijn nog andere maatregelen nodig.

EZK en BZK willen graag meer inzicht te krijgen in manieren om de genoemde groepen meer te betrekken. Dit onderzoek richt zich om praktische redenen op mensen met een praktische opleiding. Men is bijvoorbeeld benieuwd over welke onderwerpen mensen graag advies zouden willen geven en of de vraag die aan dit burgerforum wordt voorgelegd zo kan worden gesteld dat deze groepen eerder geneigd zijn om deel te nemen. De vraag van het ministerie heeft nadrukkelijk betrekking op het *landelijke* burgerforum. Het gaat hier dus niet om lokale beraden, bijvoorbeeld over de ontwikkeling van een Regionale Energie Strategie (RES).

Het ministerie heeft de volgende vragen over geschikte onderwerpen:

- Wat vinden Nederlanders een goed onderwerp en een aansprekende vraagstelling voor het burgerforum?
- Welke onderwerpen leven bij burgers en waarom?
- Over welke onderwerpen zouden Nederlanders willen praten en waarom?
- Hoe kan een vraagstelling praktisch geschoolde, ongeschoolde en laaggeletterde mensen motiveren om een uitnodiging voor het burgerforum aan te nemen?

Voor dit onderzoek gaan we ervan uit dat al deze vragen specifiek op de in de laatste bullet gerichte doelgroepen zijn gericht. De achterliggende gedachte is dat een vraag die aansluit op de belevingswereld de kans vergroot dat deze groepen aan een burgerforum deelnemen. Naast de vragen over de vraagstelling van het burgerforum wil het ministerie nog het volgende weten:

- Wat hebben praktisch geschoolden, ongeschoolden en laaggeletterden verder nodig om een uitnodiging aan te nemen?

In deze rapportage geven we antwoord op deze vragen aan de hand van twee focusgroepen (zie onder 3) die we hebben gehouden met mensen uit deze doelgroepen. We beginnen met een kort overzicht van een aantal bevindingen uit de wetenschappelijke literatuur om de vragen aan te scherpen. Daarna gaan we in op de gevolgde aanpak (onder 3). Vervolgens presenteren we enkele bevindingen en formuleren we conclusies en aanbevelingen.

2. Eerder onderzoek

Dit onderzoek is onder meer bedoeld om manieren te achterhalen om de betrokkenheid van de genoemde groepen te vergroten. Om dat te kunnen doen, is het eerst belangrijk om een beeld te hebben van de obstakels die ze ervaren bij dit soort participatietrajecten. We gaan daarom kort na wat hierover bekend is

in de wetenschappelijke literatuur. Die bevindingen gebruiken we om de onderwerpen te bepalen die we in de focusgroep aan de orde willen stellen. We willen nagaan of de deelnemers aan dit onderzoek deze obstakels herkennen, om vervolgens goed te kunnen doorvragen op mogelijke oplossingen.

2.1 Obstakels om deel te nemen aan burgerfora

In internationaal onderzoek wordt al geruime tijd gezocht naar obstakels die mensen ervan weerhouden om mee te doen aan deliberatieprocessen zoals burgerfora. Jacquet (2017) wijst bijvoorbeeld op gerichtheid op de privésfeer, een angst om publieke uitspraken te doen en voor de oordelen van anderen, een algemene afkeer van politiek, het gevoel geen invloed te hebben door de almacht van elites en het bredere gevoel dat er 'toch niets wordt gedaan' met de input. We beginnen hiermee, omdat de redenen om niet mee te doen aan iets als een burgerforum in principe generiek zijn. Wel laat onderzoek zien dat deze houdingen en angsten samenhangen met opleidingsniveau (zie bijv. Bovens et al. 2014).

De commissie Brenninkmeijer (Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid, 2021), die een belangrijke rol speelde in het agenderen van burgerfora, wees op het gevaar dat de 'diplomademocratie' ook doorwerkt in publieke deliberatie. Deelnemers aan verschillende vormen van burgerparticipatie hebben bovengemiddeld vaak een diploma van een hogeschool of universiteit. Onderzoekers van TNO tekenen daarbij overigens wel aan dat we heel vaak geen informatie hebben over het opleidingsniveau van deelnemers (Paradies et al. 2021).

Onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en Radboud Universiteit lieten zien dat er geen grote verschillen zijn in de mate waarin mensen met verschillende opleidingsachtergronden het idee van landelijke burgerfora *steunen*. Daarentegen zijn de doelgroepen van dit onderzoek wel *minder geneigd deel te nemen* als ze ervoor zouden worden gevraagd (Den Ridder et al. 2021). Dat heeft te maken met hun eigen inschatting van hun begrip van de besproken onderwerpen en hun politieke zelfvertrouwen (*internal political efficacy*)¹. Mensen met een laag politiek zelfvertrouwen hebben het gevoel dat politieke niet voor 'ons soort mensen' is (Hooghe 2001). Een recent rapport van het SCP benadrukt dit laatste:

Dat vertrouwen in het eigen politieke kunnen een belangrijk motief is, zien we ook als mensen in hun eigen woorden aangeven waarom ze niet mee willen doen aan een klimaatburgerforum. De mensen die zeggen dat ze (waarschijnlijk) thuis zullen blijven vinden dat ze te weinig kennis hebben van dit thema (of de politiek in het algemeen) om mee te doen, of geven aan geen interesse te hebben in het thema (De Koning et al. 2023: 10).

Het is goed om aan te stippen dat dit soort 'participatiehobbels' vooral betrekking hebben op deliberatieve participatievormen. Er zijn natuurlijk nog hele andere vormen om aan de samenleving deel te nemen, dan door mee te praten over beleid. De term 'doe-democratie' (Van de Wijdeven en Hendriks 2010) vroeg een dik decennium terug aandacht voor manieren waarop mensen zich inzetten voor hun omgeving en de samenleving door 'te doen'. Dat doet natuurlijk niets af aan het belang om ook het perspectief van praktisch geschoolden, ongeschoolden en laaggeletterden mee te nemen in beleidsvorming en de deliberatie daarover.

4

Het debat over de representativiteit en inclusiviteit van directe participatie in beleidsvorming is te ingewikkeld om in het bestek van dit rapport weer te geven. Pogingen om een inclusieve samenstelling te komen gaan er vaak van uit dat een deelnemersgroep representatief moet zijn naar de *typen actoren*, of naar de *groepen die de deelnemers vertegenwoordigen* (zie bijv. Cuppen et al. 2010). Het kan vaak meer

---

¹ Deze vorm van zelfvertrouwen (internal efficacy) wordt in het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) gemeten als instemming met de stellingen 'Ik ben goed in staat om een actieve rol te spelen in de politiek' en 'Ik begrijp de belangrijkste politieke onderwerpen die spelen in ons land'.

behulpzaam zijn om na te denken over de vraag of alle relevante *perspectieven* zijn vertegenwoordigd. In stakeholdergesprekken kan dat bijvoorbeeld betekenen dat niet alle relevante belangengroepen aan tafel hoeven te zitten, als ze een gedeeld perspectief hebben. In de discussie over burgerfora zou je vanuit die gedachte ook de vraag kunnen stellen: is het belangrijk dat alle doelgroepen in persoon zijn vertegenwoordigd, of gaat het erom dat hun perspectief in het forum weerklinkt?

Voor welke vorm van participatie dan ook geldt dat er grenzen zijn aan de belastbaarheid van mensen (Van den Broek et al. 2016). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft bovendien laten zien dat die belastbaarheid niet alleen is terug te voeren op algemene persoonskenmerken: rondom grote gebeurtenissen in het leven (een huis kopen, een relatiebreuk, gezinsuitbreiding) loopt iedereen de kans op verminderd 'doenvermogen' en dus minder belastbaarheid (WRR 2017). Bij de organisatie van burgerfora zal er dus altijd een afweging moeten worden gemaakt of burgers niet worden overvraagd. Dat staat in principe los van zaken als opleidingsachtergrond, maar het is zonder meer een factor om mee te nemen.

2.2 Obstakels in gesprekken over klimaatbeleid

Uit onderzoek naar steun voor klimaatbeleid blijkt voornamelijk dat het thema klimaat en milieu door theoretisch geschoolden veel vaker als probleem wordt genoemd dan door praktisch geschoolden en dat zij zich meer zorgen maken om klimaatverandering (Den Ridder, 2020; Van Dalen & Herkens, 2019). Ook hechten theoretisch geschoolden vaker belang aan de overstap naar een duurzamere vorm van energie dan praktisch geschoolden (Agterbosch & Broers, 2018; De Witt & Schmeets, 2018). Theoretisch geschoolden zijn bijvoorbeeld positiever over aardgasvrij-beleid dan praktisch geschoolden (Scholte et al., 2020). Ten slotte vinden theoretisch geschoolden vaker dan praktisch geschoolden dat de overheid strenge maatregelen mag nemen om klimaatverandering tegen te gaan, zoals hogere belastingen voor bepaalde vormen van vervuilende energie (Dekker et al., 2016).

Er lijkt een duidelijke lijn zichtbaar; theoretisch geschoolden lijken vaker bezorgd over klimaatverandering dan praktisch geschoolden. Echter is het iets genuanceerder dan dat. De mensen die de gevolgen van klimaatmaatregelen het meeste merken in de kosten van levensonderhoud en manier van leven zijn mensen die (zeer) moeilijk rond kunnen komen. Over het algemeen hebben praktisch geschoolden een hogere kans dan theoretisch geschoolden om tot deze groep te behoren (De Kluzenaar et al., 2021). Als gevolg bestaat er vaak meer onvrede over klimaatbeleid onder praktisch geschoolden vanwege de praktische gevolgen op hun dagelijks leven (De Kluzenaar et al., 2021).

Daarnaast, binnen het onderwerp woningverduurzaming bestaat de kleine groep voorlopers grotendeels uit theoretisch geschoolden, terwijl de middengroep en de achterblijvers uit grote groepen praktisch geschoolden bestaan (Steenbekkers et al., 2021). Er zijn meerdere verklaringen voor dit fenomeen.

De Kluzenaar et al. (2022) schrijft deze verdeling toe aan verschillen in beschikbaarheid van hulpbronnen, zoals bijvoorbeeld financiële situatie. Aangezien praktisch geschoolden een hogere kans hebben dan theoretisch geschoolden om te behoren tot de groep mensen die (zeer) moeilijk rond kunnen komen, zouden er minder hulpbronnen beschikbaar zijn voor praktisch geschoolden.

Aan de andere kant, Scholte et al. (2020) verklaart deze verdeling aan de hand van de sociaal-psychologische concepten probleembesef en actiebereidheid. Probleembesef is hierbij of iemand de urgentie van klimaatverandering onderschrijft, terwijl actiebereidheid de bereidwilligheid is om klimaatverandering tegen te gaan (Scholte et al., 2020). Deze auteurs redeneren dat praktisch geschoolden de urgentie van klimaatverandering niet in dezelfde mate onderschrijven, of in dezelfde mate bereid zijn om dit tegen te gaan als theoretisch geschoolden.

Samenvattend: eerder onderzoek wijst op obstakels voor deelname aan deliberatieve participatie, zoals burgerfora, én laat zien dat er factoren zijn die een gesprek over klimaatbeleid zouden kunnen bemoeilijken. Dit soort 'hobbels' zijn in principe generiek, maar er zijn aanwijzingen dat ze sterker gelden

voor de groepen die in de onderzoek centraal staan. We hebben uit het voorgaande een aantal aandachtspunten afgeleid die we hebben gebruikt in de voorbereiding van onze groeps gesprekken. In de organisatie van burgerfora gaat het om politiek zelfvertrouwen, een mogelijke voorkeur voor andere vormen van betrokkenheid en om het besef van beperkte belastbaarheid. Specifiek voor het thema klimaatbeleid geldt dat we aandacht wilden besteden aan probleembesef en actiebereidheid, steun voor beleid, impact van beleidsmaatregelen in het dagelijks leven en beschikbare hulpbronnen

3. Aanpak

3.1 Twee focusgroepen

We organiseerden twee focusgroepen, op 22 en 23 maart 2023. Focusgroepen zijn vooral geschikt om een beeld te krijgen van groepsinteractie. Om individuele voorkeuren te peilen zijn enquêtes of interviews meer geschikt. Waar we in de focusgroepen bijvoorbeeld de vraag hebben voorgelegd wat geschikte vragen zouden zijn voor een burgerforum, waren we meer geïnteresseerden in de discussie daarover, dan in de optelsom van voorkeuren.

Focusgroepen onderzoek is vanzelfsprekend niet representatief voor de hele bevolking. Wel proberen we door goede werving te zorgen voor een diverse vertegenwoordiging. De werving van mensen uit de in de inleiding genoemde groepen is uitgevoerd door het bureau Norstat, uit eigen panels. Dat betekent dat we niet hebben kunnen werven onder mensen met laaggeletterdheid; voor deze groepen raden we verdiepend onderzoek aan i.s.m. Stichting Lezen en Schrijven. Gezien de leerplicht in Nederland, gaan we ervan uit dat de overgrote meerderheid van alle Nederlanders in ieder geval totdat ze zestien zijn onderwijs hebben gehad. We hebben ons daarom niet gericht op ongeschoolden.

Het nadeel van werving uit panels, is dat er al enige voorselectie plaatsvindt. Mensen die zichzelf aanmelden voor dergelijke panels zijn vermoedelijk al meer betrokken dan mensen die hier niet voor zouden kiezen. De ervaring van het werken in panels, en dus met groeps gesprekken, maakt ook dat de deelnemers bovengemiddeld gewend zijn aan deliberatieve processen. Dat suggereert dat ze misschien minder terughoudend zijn om zichzelf in een publieke context uit te spreken dan andere mensen in de doelgroep van dit onderzoek. Ook het gegeven dat deelnemers een vergoeding krijgen voor hun deelname kan een kleine bias betekenen, omdat het mogelijk relatief veel mensen aantrekt die moeilijk kunnen rondkomen. Gezien de focus van dit onderzoek, is die bias misschien juist wenselijk. Tel dat op bij de bekende ervaring dat deelnemers aan onderzoek over maatschappelijke problemen geneigd zijn betrokken te raken en te willen helpen om deze problemen aan te pakken, en het is duidelijk dat het goed is om terughoudend te zijn met sterke conclusies. Vóórdeel van werving via panels zoals die van Norstat, is dat je binnen korte tijd op meerdere kenmerken kunt zoeken naar geschikte deelnemers.

Naast een focus op specifieke opleidingsachtergrond, is bij de werving ook geprobeerd om deelnemers met verschillende leeftijd en geslacht te zoeken. Om te zorgen voor enige geografische spreiding, hebben we ervoor gekozen om het eerste groeps gesprek online te organiseren, via Microsoft Teams. Uiteindelijk namen respectievelijk zes en vijf personen deel aan de gesprekken, ondanks pogingen om de mensen die niet verschenen nog na te bellen (zie bijlage 1). Het ging om vier vrouwen en zeven mannen, met verschillende opleidingsachtergronden (LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps, MBO niveau 1 en MBO niveau 2). Twee mensen onder de 40 in Amsterdam kwamen niet naar de bijeenkomst, zonder opgaaf van redenen en namen ook hun telefoon niet op. We hebben overwogen om de groepen in twee te splitsen om het gesprek te vergemakkelijken – uitgaande van groepen van acht – maar hebben daar uiteindelijk alleen voor het eerste groeps gesprek voor gekozen, voor een deel van het gesprek.

Naast de voordelen van een keuze voor twee verschillende typen focusgroepen (online/offline, wel/niet geografisch gespreid) heeft die keuze ook nadelen. Het voornaamste is dat de resultaten moeilijker te vergelijken zijn, omdat we niet precies kunnen zeggen wat het effect van de vorm op het besprokene is. We benadrukken daarom ook dat we dit zien als een exploratief onderzoek, dat bedoeld is om een indruk te krijgen van de *verscheidenheid* in opvattingen, en van de *discussie over* die opvattingen.

3.2 Vier thema's

We hebben ervoor gekozen om vier thema's aan de orde te stellen: 1. Bekendheid en associaties met klimaatbeleid, 2. Bekendheid en associaties met burgerfora, 3. Eigen ideeën over de opzet van burgerfora, en 4. Goede vraagstelling voor een burgerforum. Deze thema's hebben we uitgewerkt in een draaiboek met topiclijst. Bepaalde thema's ondersteunden we met filmpjes en slides. Na bijvoorbeeld te hebben gevraagd welke associaties mensen zelf hebben met klimaatbeleid, presenteerden we een aantal thema's die de Rijksoverheid onder dit beleidsveld schaaft.

Vooraf het vierde thema sluit aan op de vragen die bij EZK en BZK leven. Toch hebben we gemeend ook de andere thema's aan de orde te stellen, in overleg met het ministerie. Om goed in te schatten welke vragen mensen relevant achten voor een burgerforum, leek het belangrijk om eerst een inschatting te hebben van hun beelden bij het beleidsveld en de vorm waarin dat beleid besproken zou moeten worden. Als zou blijken dat bepaalde deelnemers een heel negatief beeld hebben bij een burgerforum, dan wilden we daarop voorbereid zijn met een specifieke set doorvragen (bijv. Als je burgerfora geen goed idee vindt, vind je dan dat de overheid op andere manieren naar mensen moet luisteren?). In de eerste focusgroep hebben we met een subgroep over dit soort vragen doorgepraat. In de tweede groep was dat niet nodig.

Ook hebben we ervoor gekozen om de deelnemers te vragen om na te denken over de vraag hoe zij zelf een burgerforum zouden organiseren, als ze die kans zouden krijgen (thema 3). Door mensen in de organisator-rol te plaatsen, probeerden we om mensen in staat te stellen om minder direct over hun eigen ervaringen te hoeven praten (bijv. 'ik vind het vaak moeilijk om...'). Ten tweede moedigde deze aanpak naar ons gevoel mensen aan om creatief na te denken over mogelijkheden om iets te verzinnen op hobbels die mensen zouden kunnen ervaren om aan een burgerforum deel te nemen.

Bij welke vorm van onderzoek dan ook is het van belang om je bewust te zijn van het moment waarop je mensen bevraagt. Onze focusgroepen vonden een week na de verkiezingen voor de provinciale staten plaats, waarin de Boer Burger Beweging (BBB) een grote overwinning behaalde. In de dagen voorafgaand aan de groepsgesprekken was er veel media-aandacht voor de reactie van zittende politici op die uitslag. Die reactie bleek de gemoederen nogal te beroeren.

3.3 Ideeën voor aanvullend onderzoek

De representativiteit en inclusiviteit van gesprekken met de bevolking over beleid is een bijzonder complex thema. Het is ook een belangrijk thema: de doelgroepen waarover dit onderzoek ging omvatten 3,7 miljoen Nederlanders. En dan ging het hier alleen nog maar om opleidingsachtergrond. Er zijn nog veel andere factoren waarover zou moeten worden nagedacht om tot een inclusief en representatief burgerforum te komen. En, mocht onderzoek uiteindelijk laten zien dat bepaalde groepen ondanks allerlei inspanningen ondervertegenwoordigd blijven, dan is het nodig om na te denken over andere manieren om hun stem te laten horen. In dit onderzoek konden we op al dat soort vragen niet ingaan. Wel roepen we op om aandacht te hebben voor die vragen.

Daarbij is het ook goed om na te denken over andere onderzoeksmethoden. De keuze om in dit onderzoek gebruik te maken van groepsgesprekken heeft implicaties. In de wetenschap dat politiek zelfvertrouwen een relevante factor is, is er veel voor te zeggen om te zoeken naar methoden die niet vereisen dat deelnemers zichzelf in een groep uitspreken. Het is moeilijk om uitspraken te doen over een burgerforum – een gremium waarin mensen zich publiekelijk moeten presenteren – op basis van een onderzoek met dezelfde kenmerken. We geven mee om ook na te denken over participatief onderzoek en over andere vormen van online raadplegingen. Zelfs binnen focusgroepenonderzoek zou het interessant zijn om te experimenteren met controversieel beeldmateriaal om meer discussie te stimuleren. Ook raden we aan om de uitgebreide wetenschappelijke literatuur over deze thematiek beter te benutten dan we in dit onderzoek hebben kunnen doen.

Hierna presenteren we onze bevindingen. In principe bespreken we de resultaten van de beide

focusgroepen gezamenlijk, tenzij er sprake is van opvallende verschillen.

4. Bevindingen

4.1 Associatief en persoonlijk

In beide groepsgesprekken was de sfeer goed, ook al reageerden deelnemers vaak kritisch of negatief op de onderwerpen die aan de orde kwamen. Ze lieten elkaar in hun waarde, ook al waren ze het oneens en botsten wereldbeelden flink. Verschillen werden aanvaard en belemmerden niet het gesprek. De deelnemers waren erg met elkaar begaan, als bijvoorbeeld bleek dat een van hen moeilijk kon rondkomen en daar zorgen over had. Dat maakte dat in de gesprekken veel ruimte was voor voorbeelden uit de levens van de deelnemers, ook als die slechts indirect over klimaatproblematiek gingen. Dat uitwijden bleek belangrijk om de gesprekken persoonlijk te maken, en om specifieke punten te kunnen terugleiden naar zaken die deelnemers eerder hadden ingebracht. Deelnemers reageerden bovendien snel op elkaar. Onder andere daardoor verliepen gesprekken vrij associatief en meanderend: een discussie over de voorwaarden voor een burgerforum kon ook maar zo overspringen op een discussie over een specifiek klimaatprobleem. Die manier van discussiëren geeft waarschijnlijk al een beeld van de manier waarop een gesprek binnen een eventueel burgerforum ook zou kunnen verlopen.

4.2 Klimaatbeleid te onduidelijk als gespreksonderwerp

De term klimaatbeleid roept associaties op die eerder met milieuverontreiniging te maken hebben dan met klimaat. Specifiek noemden deelnemers bijvoorbeeld milieu, giftige stoffen en het inmiddels gesloten gat in de ozonlaag. Ze gingen vooral in op industriële vervuiling, en verwezen bijvoorbeeld expliciet naar Tata Steel. Mensen begonnen daarnaast over milieumaatregelen die dicht bij de eigen invloedssfeer liggen: afval scheiden, compostering en plastic dat niet wordt opgeruimd en zo in oceanen belandt. Een enkeling legde ook het verband met het idee om minder (vlees) te consumeren, om meer biologisch en lokaal te eten en producten te kopen die een eerlijke prijs garanderen aan producenten. De groep in Amsterdam stond kort stil bij het gegeven dat er te veel im- en export van vlees is, terwijl Nederland voldoende produceert voor de eigen bevolking. Het zou om geld gaan en boeren hebben daar zelf ook onder te lijden. Ten slotte was de invloed van de genoemde actualiteit duidelijk: veel associaties hielden verband met de discussie over landbouw en stikstof die de provinciale verkiezingen domineerden.

Naast specifieke thematische discussies hadden deelnemers ook meer generieke associaties. Eén van de deelnemers antwoordde, zonder nadere toelichting: *'het gaat slecht'*. Veel van de discussie ging over het internationale karakter van het klimaatvraagstuk. Soms was dat aan de hand van specifieke voorbeelden uit het buitenland: de smeltende poolkap op Antarctica, die twee deelnemers persoonlijk meerdere keren hadden gezien, en de bomenkap van het oerwoud in Brazilië. Vaker ging het over het idee dat de problematiek zich niet beperkt tot landsgrenzen. Mensen merkten op dat uitstoot niet stopt bij de grens, en dat een nationale aanpak van klimaatproblemen slecht aansluit bij dat idee. Ze benoemden bovendien dat Nederland maar een klein land is, en dat onze inzet volgens hen niet meer is dan een druppel op de gloeiende plaat. Volgens deelnemers was het dus nodig om zaken beter te regelen in Brussel, en misschien nog wel meer dan dat: op de plekken waar volgens hen de grootste problemen worden veroorzaakt. Daarbij verwezen ze vaak naar Afrikaanse landen en, zoals gezegd, naar Brazilië. Ook meer in het algemeen leefde het gevoel dat andere landen meer schadelijke stoffen gebruiken dan Nederland.

Na de presentatie van andere zaken waaraan de deelnemers zouden kunnen denken bij klimaatbeleid volgden nog wat andere associaties. Zo riep 'minder vlees eten' en 'meer vlees importeren' angstbeelden op: dat we straks allemaal insecten zouden moeten gaan eten, en dat we enorme varkenshotels zullen krijgen waarover een deelnemer op televisie had gezien in een reportage over China. Er was ook weerstand tegen het dwingende karakter van minder vlees eten dat gevoelsmatig aan hen werd opgelegd. Minder vlees eten zou volgens enkelen vanzelf gaan gebeuren door de stijgende prijzen. Tegelijk waren mensen van mening dat Nederland momenteel te veel vlees exporteert. Dit leidde terug naar aanvullende associaties met het thema landbouw: de angst dat er geen boeren meer over zullen zijn en er dus ook niets te eten meer zal zijn, het gegeven dat boeren hun land verkopen om windmolens te laten bouwen, en

zelfmoord onder boeren.

Pas bij expliciet doorvragen praatten de deelnemers door over thema's als energie en minder vliegen. De associaties daarbij waren hoofdzakelijk negatief. Zo was men van mening dat vooral rijke mensen en de regering minder zou moeten vliegen, en wees men op de beperkte capaciteit van het elektriciteitsnetwerk en de vele restproducten van elektrificering, zoals accu's van elektrische auto's.

Door de gesprekken erkenden de deelnemers verschillende duurzaamheidsproblemen, ook al wil dat niet per se zeggen dat alle deelnemers hetzelfde dachten over de oorzaken van die problemen. Dat deed echter weinig af aan de bereidheid om mee te denken over oplossingen.

Al met al viel op dat er veel specifieke thema's voorbijkomen die in het nieuws aan de orde waren geweest, en dat actualiteiten nog vers in het geheugen lagen. Desondanks ging er enige tijd overheen om tot een breed gesprek over klimaatproblematiek te komen, en om het gesprek weg te sturen van thema's die eerder over milieuverontreiniging gaan. Dat is een aandachtspunt voor de organisatie van burgerfora. Ook als mensen het woord "klimaat" gebruiken, dan hebben zij daar heel eigen associaties bij die niet altijd aansluiten bij de definities van beleidsmakers, experts en politici.

4.3 Voornaamste motivatie voor deelname: verschil willen maken

Veel van de deelnemers waren niet bekend met het concept burgerforum. In een van de groepen was er maar één deelnemer die wist wat een burgerforum was. In de andere groep konden deelnemers zich wel inleven in hoe een burgerforum eruit zou zien op basis van het panelwerk dat ze doen, zoals het invullen van vragenlijsten en deelnemen aan raadplegingen. Deze mensen doen vaker mee aan groeps gesprekken vanuit het panel waarvan ze deel zijn. Die ervaring kleurt mogelijk hun indruk van een burgerforum. Zij noemden hun mening geven als een van de belangrijkste associaties die ze hebben bij een burgerforum, maar kwamen – misschien niet verrassend – zelf niet uit bij een deliberatief proces met c.a. 150 deelnemers dat enkele maanden zou gaan duren.

Na een toelichting op de burgerforum-methode volgde in de eerste focusgroep een gesprek over vertrouwen in de regering. De interactie daarover geeft een inkijkje in de manier waarop gesprekken over dat onderwerp verlopen. Een paar deelnemers begonnen het gesprek door te vertellen dat ze weinig vertrouwen in de regering hebben. Op basis daarvan waren ze huiverig over het meedoen aan een burgerpanel. Zij redeneerden dat de regering toch niet luistert, dus dat het voor hen geen zin heeft om mee te doen aan een burgerforum. Voor hen is alleen advisering niet genoeg om deel te nemen aan een burgerforum. Een van hen stelde voor om burgerfora te koppelen aan een referendum, iets dat ook in ander onderzoek onder deze groepen naar voren kwam (zie 2.1). Een paar anderen waren in hun reactie op het lage vertrouwen van de mensen die het gesprek startten iets positiever over burgerfora, op de voorwaarde dat er daadwerkelijk iets met hun input wordt gedaan, iets waarvan ze niet waren overtuigd. De rest van de deelnemers was optimistischer, zij zagen niet in waarom de regering niet zou luisteren als een burgerforum met goede ideeën zou komen. Een reden voor deze positieve instelling was dat een aantal deelnemers goede ervaringen had met participatie en inspraak in het verleden, of een heel specifieke ervaring waarin de overheid liet zien te hebben gehandeld op basis van hun feedback.

Als we de beide focusgroepen samennemen, dan wilden de meesten graag meedoen met een burgerforum, mochten ze daarvoor worden uitgenodigd. Eén deelnemer gaf echter aan dat ze niet zou willen deelnemen omdat ze bang is dat ze niet genoeg weet en dat anderen haar hierover zouden veroordelen. Met andere woorden, deze deelnemer gaf aan dat ze niet genoeg politiek zelfvertrouwen heeft om mee te doen aan een burgerforum. Zij was de enige van de elf deelnemers die aangaf onder geen enkele voorwaarde te willen meedoen aan een landelijk burgerforum. Dat de andere deelnemers overwegend positief reageerden kan ook samenhangen met de groep aan wie wij deze vraag stelden. Alle deelnemers worden namelijk vaker gevraagd om in panelvorm hun mening te delen, waardoor zij een zekere bias hebben.

4.4 Ontwerpcriteria: kleinschalig, gebied gebonden, divers, vertrouwenwekkend en transparant

Wij vroegen de deelnemers hoe ze zelf een burgerforum zouden opzetten en wat ze hierbij belangrijk vonden. Aan de hand van deze vraag kwamen de deelnemers met een aantal suggesties voor de opzet van een burgerforum. Uit die suggesties kunnen we ontwerpcriteria afleiden die aansluiten bij de behoeften van deze doelgroep.

Alle deelnemers waren het erover eens dat bij een burgerforum van rond de 150 mensen de aanwezigen uit elkaar moeten gaan in kleinere groepen om daar over specifieke onderwerpen te praten. In een van de groepen werd geopperd om elke groep met een bepaald thema, of een bepaalde clustering aan thema's aan de gang te laten gaan. In deze groepen zou dan het gesprek kunnen worden gestart aan de hand van stellingen of concrete situaties. Een aantal deelnemers gaf aan dat ze het liefst meepraten over 'concrete situaties in algemene zin' (bijv. over isolatie van huizen in Nederland i.p.v. isolatie van het huis van de buurvrouw). Een aantal anderen opperde om het panel zelf te laten komen met vragen die ze graag wilden bespreken in het burgerforum.

Bijna alle deelnemers gaven aan dat ze liever op regionaal-/buurniveau willen meepraten in een burgerforum dan op landelijk niveau. In de eerste plaats waren de deelnemers niet bereid om ver te reizen voor een burgerforum, ook niet als ze hiervoor een reiskostenvergoeding zouden krijgen. Ten tweede gaven de deelnemers aan dat ze liever over regionale problematiek dan over landelijke problematiek willen praten, omdat ze meer kennis hebben over hun eigen buurt of regio dan van het hele land. Een deelnemer stelde ook voor om te beginnen met gesprekken in buurten, en vanuit deze (sub)lokale fora, bijvoorbeeld op provincieniveau, representatie naar een landelijk forum te sturen. Naast de bezwaren over reisafstand en (lokale) kennis, wezen deelnemers op de grote verschillen tussen provincies in het denken over oplossingen. De ene provincie heeft een grote agrarisch sector, en een groot landelijk gebied en de andere heeft relatief meer stedelijke gebieden. De oplossingen zullen dan dus uiteenlopen en vereisen een andere invalshoek voor de vraagstelling.

De meeste deelnemers stonden positief tegenover de aanwezigheid van een expert bij een burgerforum. Zo stelde een deelnemer voor om te beginnen met een plenaire introductie van onderwerpen, zodat alle aanwezigen begonnen met enigszins dezelfde informatie. Hierin herkenden we een wens om door het ontwerp van het burgerforum te proberen het politiek zelfvertrouwen te vergroten. Een andere deelnemer opperde om voornamelijk met ervaringsdeskundigen als experts te werken (bijvoorbeeld omwonenden van een kerncentrale of een windpark) en dat de deelnemers deze expert gedurende het proces ook vragen konden stellen.

Alle aanwezigen waren het eens dat mensen met verschillende meningen betrokken moeten worden bij een burgerforum. Ook vonden zij het belangrijk dat een burgerforum toegankelijk is voor mensen met verschillende culturele achtergronden en verschillende taalniveaus, door bijvoorbeeld te werken met vertalers. Dit kwam vooral naar voren in de Amsterdamse groep. Om een diverse groep mensen aan te trekken moet er op allerlei manieren geworven worden; met reclames op bushokjes, televisie, en op social media. Ook is het van belang dat deelnemers zich niet alleen kunnen herkennen in de deelnemers van het burgerforum, maar *ook* in de organisatoren van het burgerforum. Daarnaast stelden deelnemers voor om een preselectie op basis van motivatie te houden, zodat het burgerforum bestaat uit mensen die gemotiveerd zijn om mee te praten, en niet alleen meedoen voor het geld. Een kleine vergoeding werd wel belangrijk gevonden, om mensen te compenseren voor hun tijd. Ook werd er gepraat over de geschiktheid van de deelnemers in een burgerforum. Een van de deelnemers opperde om hier geen (deeltijd) politici voor te werven, of anderen die al veel invloed uitoefenen op het huidige beleid.

Deelnemers gaven ook aan dat ze het belangrijk vinden dat er veel transparantie is rond het proces van het burgerforum. Zo zouden ze graag horen wat er met hun input wordt gedaan, wat de precieze kaders zijn van het burgerforum en dat er tussentijdse terugkoppelingen worden gegeven. Ze willen graag weten waar ze aan meedoen en wat ze kunnen verwachten. Veel deelnemers gaven aan dat het gevoel dat je daadwerkelijk verschil kunt maken hun hoofdmotivatie zou zijn om mee te doen. Om ervoor te zorgen dat mensen beter weten wat ze kunnen verwachten van een burgerforum opperen ze om in de uitnodiging

een voorbeeld van een eerder burgerforum en wat daar toen is uitgekomen te beschrijven.

4.5 Vraag Nederlanders om mee te denken over oplossingen

We hebben met alle deelnemers gesproken over relevante vragen voor een nationaal burgerforum. Bij de twee deelnemers die over het geheel genomen geen vertrouwen hadden in zo'n forum, hebben we de vraag gesteld: 'stel dat de regering wel zou luisteren naar de uitkomsten van een burgerforum, wat zou je dan een goede vraag vinden om te bespreken?'. Dit bleek voor die deelnemers een goed werkbaar oplossing.

Er kwam niet een breed gedragen voorkeur voor specifieke duurzaamheidsthema's naar voren: iedereen legde andere prioriteiten. De tweede groep suggereerde om het burgerforum zelf de vragen te laten bedenken, bijvoorbeeld in de wervingsfase, zodat mensen zelf kunnen aangeven waarover ze mee willen denken en zich daar comfortabel bij voelen. In de Amsterdamse groep werden 'zware onderwerpen' als kernenergie niet geschuwd, terwijl het gesprek daarover in de eerste groep stilviel. In de tweede groep leek de conclusie dat juist de onderwerpen die veel impact hebben op Nederlanders zouden geschikt zijn voor een burgerforum. Ook kwam de wens naar voren om na te denken over praktische en concrete oplossingen, voor 'nu en in de toekomst'.

Deelnemers lijken de thema's waarover zij zich het meest zorgen maken ook de beste thema's te vinden voor een burgerforum. De betaalbaarheid kwam in alle groepen naar voren. Het ging dan bijvoorbeeld over de kosten van zonnepanelen en woningisolatie, en om de beschikbaarheid van subsidies. Het gevoel leefde sterk dat duurzaamheidsmaatregelen niet ten koste zouden moeten gaan van mensen met een laag inkomen. Dat bedoelden de deelnemers niet alleen in algemene zin: ze dachten ook echt aan de mensen met wie ze in de groepsgesprekken zaten.

Ook qua vraagstelling is er interesse om het te hebben over de verantwoordelijkheid van klimaatbeleid in internationaal perspectief. Hoeveel moet Nederland doen ten opzichte van andere landen? Ook de vraag hoe je burgers beter bereikt, en hoe je ervoor zorgt dat klimaatbeleid beter aansluit bij mensen zoals zij, leeft.

Het laatste punt dat opvalt is dat er veel geloof is in het oplossend vermogen van mensen zoals zij. De deelnemers waren ervan overtuigd dat zij dingen zouden kunnen verzinnen waaraan de overheid nog niet had gedacht. Meer dus dan de vraag naar specifieke thema's binnen het klimaatbeleid, raadden mensen aan om burgerfora zo in te richten de nadruk ligt op praktische oplossingen en op het aanboren van de ideeën die leven onder de bevolking.

5. Conclusies, aanbevelingen en slotbeschouwing

De twee focusgroepen die we hielden deden meer dan inzicht geven in de manier waarop de doelgroepen van dit onderzoek denken over burgerfora. De manier waarop de groepsgesprekken verliepen gaven een beeld van het mogelijk verloop van de gesprekken in een burgerforum, en in de voorbereiding daarvan. We beschreven de gesprekken als associatief en persoonlijk. Als we de metafoor van een autorit gebruiken, dan waren er onderweg veel zij- en kronkelwegen, en regelmatige pauzes bij parkeerplaatsen om aandacht voor elkaar te kunnen hebben. De organisator van een burgerforum doet er goed aan zich niet voor te bereiden door – in ieder geval aan de start van het proces – een strakke agenda voor te bereiden, met het idee dat die efficiënt kan worden doorlopen. Het is dan ook belangrijk om vooraf goed na te denken over groepsdynamica. Minder associatief of meer zakelijk ingestelde personen zouden deze manier van gespreksvoering wel eens onplezierig kunnen vinden.

In het verlengde hiervan bracht de persoonlijke en open sfeer in de gesprekken ook een andere observatie

met zich mee. We merkten dat de deelnemers weinig noodzaak voelden om elkaar te overtuigen van hun opvattingen, zelfs als wereldbeelden of bedachte oplossingen flink botsten. Alternatieve ideeën over de oorzaken van klimaatverandering of de noodzaak van klimaatbeleid vormden geen barrière voor het gesprek en het gezamenlijk nadenken over oplossingsrichtingen. Er zijn verschillende manieren om tegen die observatie aan te kijken. Je zou het kunnen interpreteren vanuit Nina Eliasoph's concept 'avoiding politics' (1998). Op basis van haar onderzoek concludeert ze dat mensen geneigd zijn om 'grote politieke vraagstukken' te vermijden omwille van de goede sfeer. Ze doen dat in haar observatie door grote problemen te koppelen aan praktische problemen in het dagelijks leven. Onze indruk was niet dat de deelnemers grote problemen vermeden – denk aan ongelijkheid, internationale politieke verantwoordelijkheid – al zou de bestudering van dat soort gedrag een ander type onderzoek vergen (bijv. participatief). Onze indruk was eerder dat ze andere politieke onderwerpen aansneden dan de oorzaken van klimaatverandering. De reacties gingen eerder in op problemen en zorgen die voortkomen uit (de uitvoering van) het klimaatbeleid. Het is niet goed mogelijk om samen na te denken over oplossingen, als niet duidelijk is welke problemen je deelt als groep. Dit vloeit bijvoorbeeld voort uit het werk van Amerikaanse pragmatisten als John Dewey, die de nadruk legt op de negatieve consequenties van maatschappelijke ontwikkelingen voor specifieke groepen mensen (1984 [1927]). Als een burgerforum het klimaatprobleem centraal stelt, dan is de vraag of een dergelijk gesprek – over 'oorzaak' en 'het probleem' – behulpzaam is in een burgerforum. Aan de ene kant zal de probleemdefinitie invloed hebben in de zoektocht naar oplossingsrichtingen. In veel publieke gesprekken blijkt het vinden van een breed gedragen oplossing moeilijk doordat er geen gedeelde probleemdefinitie is. Aan de andere kant vergt het gesprek over een gedeeld 'duurzaamheidsparadigma' waarschijnlijk veel energie. Dat zou als gevolg kunnen hebben dat mensen gaandeweg afhaken. Dat zou in het bijzonder kunnen gelden voor de groepen die wij hebben gesproken, gezien hun voorkeur voor oplossingsgerichte gesprekken. Het zou goed zijn om deze vraag in een later stadium nog verder uit te diepen.

In aanvulling daarop is het belangrijk om wel goed na te denken over de presentatie van de vele complexe concepten die aan de orde komen. Om te beginnen: ook wij als onderzoekers – die toch redelijk zijn ingevoerd in de materie – hebben ons voordeel gedaan met de beschikbare informatie over de vraag wat klimaatbeleid eigenlijk is. We kwamen daar wel gelijk een dilemma tegen: het bleek lastig om snel toegankelijk informatie te vinden over het klimaatbeleid. In de gesprekken constateerden we dat de deelnemers aan de groeps gesprekken eerder dachten aan milieuthema's, dan aan klimaatthema's. Het is de vraag of zij daar alleen in zijn. Een burgerforum over klimaatbeleid veronderstelt dat deelnemers weten waar dat over zal gaan. Daarbij komt dat ook een burgerforum lang niet bij iedereen bekend is, en dat dus ook dat uitgebreide toelichting vereist in de uitnodigingsfase. Datzelfde geldt voor het begrip 'advisering': wat houdt dat eigenlijk in? Wie adviseert wie, en waarover? Wat gebeurt er met zo'n advies? Vergeet in het uitwerken van dit soort concepten ook niet het belang van framing: 'klimaatbeleid' roept waarschijnlijk hele andere associaties op dan 'energiebeleid'.

We zagen dat de deelnemers in meerderheid wel willen meedoen aan een landelijk burgerforum, mits ze het gevoel hebben dat er iets wordt gedaan met de uitkomsten. Niet iedereen was daar gerust op. Twee deelnemers hadden dermate weinig vertrouwen in de regering, dat ze weinig geloof hadden in het nut van dit soort manieren van meedenken over beleid. In de communicatie over een eventueel burgerforum zou het dan ook goed zijn om te verwijzen naar concrete eerdere voorbeelden, om aan te geven wat precies is gedaan met de uitkomsten. De wens om verschil te willen maken vertaalt zich ook in de voorkeur om in een burgerforum te zitten met mensen die daartoe gemotiveerd zijn. Dat is een belangrijke gedachte, te meer omdat motivatie los staat van opleiding of achtergrond.

Naast de voorwaarde dat er iets moet worden gedaan met de uitkomsten, gaven de deelnemers nog andere suggesties die we zouden kunnen zien als ontwerpcriteria. Deels zijn die terug te voeren op wat in onderzoek vaak 'politiek zelfvertrouwen' wordt genoemd. Er was slechts één deelnemer die expliciet zei zich bezwaard te voelen om in een setting als een burgerforum haar mening te geven. Toch kunnen we uit de ontwerpsuggesties opmaken dat mensen voorstellen om te proberen zo veel mogelijk vertrouwen te wekken in de manier waarop een burgerforum wordt opgezet. We merkten bijvoorbeeld een duidelijke voorkeur voor kleinschalige gremia, bij voorkeur 'dicht bij huis': in de eigen buurt of de eigen regio. Dat

had niet alleen te maken met de drempel om lang te moeten reizen. De mensen die we spraken voelen zich meer senang bij gesprekken waarin ze zichzelf als ervaringsdeskundige zien. Zeker bij gesprekken ‘verder van huis’, willen ze graag worden voorgelicht door deskundigen, en dan bij voorkeur door ervaringsdeskundigen. Ze vonden het bovendien belangrijk dat ze zich konden herkennen in de samenstelling van het burgerforum: niet alleen van de deelnemers, maar ook van de organisatoren. Een groepsfoto van de organisatoren, én van de deelnemers zou voor zoveel mogelijk mensen herkenbaar moeten zijn.

Qua vraagstelling konden we niet een duidelijke voorkeur merken voor specifieke thema’s binnen het klimaatbeleid (bijv. energieopwekking of minder vlees eten). De mensen die we spraken zouden het liefst in gesprek gaan over thema’s die hen dagelijks bezighouden, en waarover ze zich zorgen maken: bijvoorbeeld de betaalbaarheid van verduurzamingsmaatregelen. Dat raakt ook aan de vraag hoe de opgaven van het klimaatbeleid moeten worden afgewogen tegen de opgave om ongelijkheid te beperken en armoede te bestrijden. Een andere vraag die regelmatig naar boven kwam was hoeveel verantwoordelijkheid Nederland op zich moet nemen in de internationale aanpak van klimaatproblemen. Het gevoel leefde sterk dat Nederland al veel doet, dat een nationale aanpak van klimaatproblemen weinig zin heeft omdat uitstoot niet ophoudt bij de grens, en dat niet-Europese landen eerst stappen zouden moeten zetten. Ook over de internationale verdeling van verantwoordelijkheid zouden ze graag in gesprek gaan. Voor zo ver het de aanpak van het klimaatvraagstuk in Nederland betreft, stellen mensen voor om de vraag voor een burgerforum zo te formuleren dat vooral het praktische oplossende vermogen van Nederlanders wordt aangeboden.

6. Literatuur

- Adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid (2021), *Betrokken bij klimaat. Burgerfora aanbevolen*. Den Haag: adviescommissie Burgerbetrokkenheid bij klimaatbeleid.
- Bovens, Mark; Dekker, Paul; Tiemeijer, Will (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Broek, Andries van der; Steenbekkers, Anja; Houwelingen, Pepijn van; Putters, Kim (2016). *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cuppen, Eefje; Breukers, Sylvia; Hisschemöller, Matthijs; Bergsma, Emmy (2010). Q methodology to select participants for a stakeholder dialogue on energy options from biomass in the Netherlands. In: *Ecological Economics* 69 (2010) 579–591.
- Dewey, John (1984 [1927]). *The public and its problems. An essay in political inquiry*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Eliasoph, Nina (1998). *Avoiding politics. How Americans produce apathy in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hooghe, Marc (2001). ‘Not for our kind of people’: the sour grapes phenomenon as a causal mechanism for political passivity. In P. Dekker & E.M. Uslaner (red.), *Social capital and participation in everyday life* (pp. 162-175). London: Routledge.
- Jacquet, Vincent (2017), Explaining non-participation in deliberative mini-publics, in: *European Journal of Political Research* 56: 640–659
- De Koning, Franziska; Den Ridder, Josje; Peters, Sabine; Blijleven, Wieke (2023), *SCP-reflectie op het organiseren van burgerfora: Vier aandachtspunten vanuit het burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Paradies, Geerte; Peuchen, Ruben; Hoekstra, Marissa; Geurts, Amber; Marsman, Gianna en Roelofs, Maaïke (2021), *Burgerparticipatie in Nederland: participatiemethoden bij thema’s nationaal klimaatbeleid, windenergie op land en aardgasvrije wijken*. Amsterdam: TNO.

Den Ridder, Josje; Fiselier, Toine; van Ham, Carolien (2021), *Draagvlak voor het burgerforum. Een verkenning van de Nederlandse publieke opinie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wijdeven, Ted van de; Hendriks, Frank (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis instituut.

WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage: samenstelling focusgroepen

Voor de focusgroepen werden de volgende deelnemers uitgenodigd. Deelnemers met een ster konden niet worden vervangen. In de eerste groep kon op het laatste moment nog een Amsterdamse man van in de zestig bereid worden gevonden om in te vallen:

Groep 1:

Vrouw	29	Hardenberg	MBO niveau 2
Vrouw	53	Eindhoven	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Man	69	Lelystad	MBO niveau 1
Vrouw	58	Apeldoorn	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Vrouw*	35	Amsterdam	MBO niveau 2
Man*	23	Zwolle	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Man	66	Rozenburg	MBO niveau 2
Man*	36	Zaandam	MBO niveau 1

Groep 2:

Man	61	Amsterdam	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Vrouw	61	Badhoevedorp	MBO niveau 1
Man	70	Badhoevedorp	MBO niveau 1
Man	54	Amsterdam	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Man	46	Amsterdam	LBO / VMBO-kader / VMBO-Basisberoeps
Vrouw *	47	Westknollendam	MBO niveau 2
Vrouw *	28	Amsterdam	MBO niveau 2
Vrouw *	39	Amsterdam	MBO niveau 2